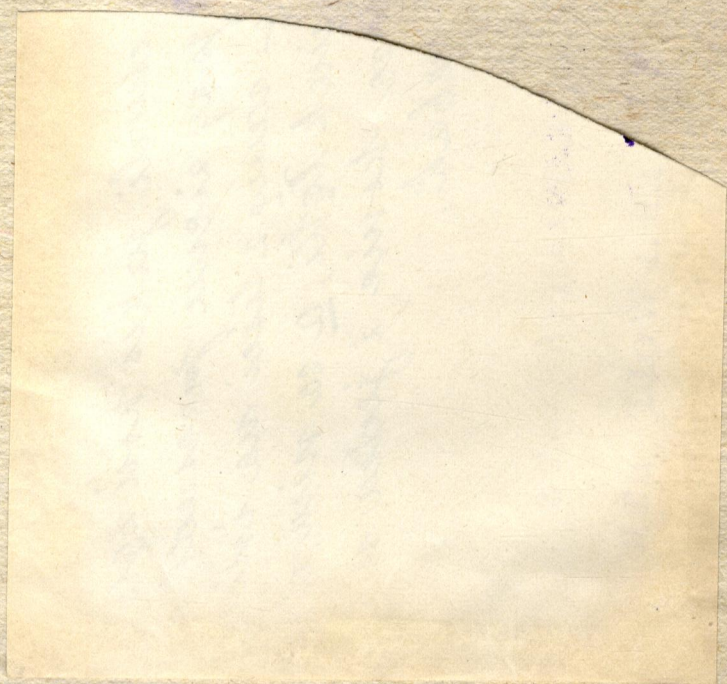

М. Возняк

До джерел

Франкового

"Похорону"

06
РАДЯНСЬКА
ЛІТЕРАТУРА

КНИГА ТРЕТЯ

1941

8(c)Y.18 (092)

13

5

Φ/B - 645 - 1
VI

ДО ДжЕРЕЛ ФРАНКО- ВОГО „ПОХОРОНУ“

I

В архіві Франка збереглися три прозові уривки-початки прозового оброблення теми, відомої з поеми «Похорон», надрукованої вперше в збірці «Поеми» з 1899 р. Згадані уривки означають літерами А, Б, В. Всі три тексти друкуються мовою оригіналів теперішнім правописом. Ось вони:

А

ПОХОРОН

(Казка)

Величним зводом склепилося темносине небо над старим, грішним городом. Ярko горіли звізди в безмірній глибині того темного склепу; холодним мертвим лицем усміхався повний місяць. А старий грішний город спав мертвецьким сном, немов весь вимер. Ніде ні світла в вікні, ні звука, ні голосу людського не чути, лиш вода хлюпочеться в криницях та час від часу своїм срібlistим луком дивінко забряжчить о гладкі кам'яні стіни басейну. А впрочім, тихо-тихо! Хоч то весна, в садах черемхи в повнім цвіті, та соловія ще не чути, хрущі не бреньять, вітрець не подихає, вся природа немов притаїла дух, немов жде чогось незвичайного, таємного. Довга, широка вулиця старого города простяглась проміж розцвілими садами та темними мов вимершими домами, мов величезна, темна, порожня ще могила. В нерухомому, теплому повітрі сильні пахощі молодого листя і черемхового цвіту сперлися густо в тій вулиці, заповнили її якимось чарівним духом, що упоює, притуплює змисли, вколює думку і навіває якусь тиху, розкішну тугу, а рівночасно якусь невияснену дрож, мов у хвилях, коли як то кажуть на селі, «смерть чоловікові в очі заглядає».

Лиш в самім серці старого, грішного города, там, де починається довга пуста вулиця, в однім домі горіли вікна світлом, лунали стіни і стелі п'яними окриками, співами та жартами. Се був мій пир, котрий я справляв для своєї кумпанії — своєї нової кум-

паніі. Пир був веселий, я хотів показатися добрим господарем і не щадив нічого, щоби ввести гостей в добрий гумор, і ось уже наближалася північ, а забава тількищо входила в найліпшу струю, оживлення охопило всіх, вино розв'язало всі язика, зашуміло у всіх головах, і саме почалась тота хвиля, що буває верхом і вінцем усякої дружньої забави, а без котрої й забава не забава, а якась панщина.

Один з моїх найліпших нових товаришів наливає чарку, вискакує на стіл, тупає ногою, а з уст його, розпалених вином і внутрішнім запалом, ллються гучні слова:

— Товариші! Підношу тоаст. Моя промова буде коротка, я одним словом вискажу все, що ми чуємо, в що віримо, чим живемо, до чого змагаємо: Най живе свобода!

Хвильова тиша залягла широку залу, пристроєну дзеркалами та зеленню. Десятки блискучих, молодих і старших, мужеських і дівочих очей з зачудуванням звернулися на бесідника.

— Що він плете? Якої свободи йому хочеться? Скиньте його зі стола! Встроміть йому бутельку в рот! — посипались нараз градом окрики з різних боків залі. Але бесідник стояв спокійний, незмішаний, певний свого.

— Виджу, товариші, що ви ще не дозріли до розуміння лаконічних окликів, — сказав він. — А позаяк *in vino veritas* (у вині правда), то видно, що тото *vinum* ще замало пробігло крізь огорожу ваших зубів. Значить — зараз усі випийте ще по одній, а тоді ручу вам, що ключ розуміння моїх слів найдешь у кожного з вас сам собою.

— Отсе до річі сказано! Розумне слово!

— Що було спочатку і скінця, то кат зна що, а серединка добра.

— *Minus de genns, si constructio bonus*¹.

— Давайте вина! Давайте ключів розумання! Пів копи ключів! Залускали бутельки, забряжчали чарки, товариство випило.

— До дна, до дна! *Ex!* Ключів розуміння не можна розломлювати.

Коли вино випито і настала тиша, бесідник заговорив знов:

— Ну, що, ясне вам тепер моє слово: най живе свобода?

— Ні, нехай мене чорт побере!

— Видно, ключі не придалися.

— Ні? — сказав бесідник. — Ну, мої панство, то не ключі тому виною, а скрині. Видно, що скрині ваші пусті.

— Як то? Що за скрині? Що се він верзе? — почулись окрики.

— Проясню вам свій тоаст другим тоастом, — говорив далі бесідник, не звертаючи уваги на окрики полуп'яних товаришів. — Най пропадає аскетизм!

— Ще ясніше ніж перше!

¹ Це кухонна латина: «байдуже про рід, якщо уклад добрий».

— Klar wie Schuhwachs! (Ясно як вакса).

— Хоч би в місяця, з другої руки, світла позичив, коли сонце в голові погасло, — томоніло товариство.

— Ні, панове, не погасло, — сказав бесідник. — Зараз вам се докажу і не тільки сам себе проясню, але й ваші запаморочені голови освічу. Оба мої тоасти взаємно доповнюються, в'яжуться логічно якнайтісніше. Перше моє слово було: най живе свобода! Свобода, моє панство, широке слово, треба тільки відповідно розуміти його. А найвідповідніше його розумінне: свобода думок і недумства, свобода переконань і браку переконань, свобода характеру і безхарактерності. Свобода від усього, що в'яже чоловіка, що змушує його йти такою, а не іншою дорогою. Свобода повна! Все, що в'яже чоловіка, що каже йому: думай так, а не сяк, роби се, а не те, їдж се, а не :дж того, — все се, моє панство, я називаю аскетизмом, і кличу: pereat (хай гине, пропадає) аскетизм! Всякий, хто нам каже: будь консеквентний в словах чи ділах, то наш ворог. Хто нам каже: роби так, як говориш, а говори так, як думаєш — то наш ворог. Хто нам каже: признавайся до сяких або таких принципів і держись їх, то наш ворог, то аскет, то поганець. Так отже, я кличу ще раз: проч принципи, проч консеквенція, проч усякі пута моральні! Наш ідеал — блудний огонь, що летить, куди хоче, і ніхто не зміркує ані його стежки, ані його волі. Най живе свобода! Най живе опортунізм в найвищій, найблагороднішій, найобширнішій значенню!

Голосні оплески, гучні крики, тупання, стукання і брязкіт скла та посуду — отсе була відповідь на сей тоаст. Ціла заля ревла, стугоніла та бурлила, немов увесь світ хоче перемінитися в стародавній хаос. Тільки один бесідник — він був одним із наших мільйонів молодших мужів будучини — стояв високо понад тим ревучим хаосом з чаркою в руці, спокійний, недосяжний, певний своєї перемоги. А коли по яких десяти мінутах буря стихла, він знов почав говорити.

— Ся свобода, моє панство, в такім розумінню, як я мав честь вам виложити — се наш ідеал, наша одинока програма, наш високий стяг національний. Ваші ентузіастичні окрики потверджують се вповні. Бачу з них, що в тій точці всі ми одної думки, що під прапором тої широкої свободи можемо сміло виступати на завойованне світа.

— Браво! браво! Наше розумінне свободи найширше, воно мусить завоювати світ! — роздалися голосні окрики.

— А доказом того, моє панство, — говорив далі бесідник, — є наше нинішнє світле зібрання, наше свято, наш пир. Се перший пир перемоги нашої ідеї. Той, котрий нас приймає і гостить, наш дорогий господар — се перший наш здобуток, перший наш крок на дорозі до повної перемоги!

— Гурра! Най живе наш господар! Най живе наш перший здобуток! — роздалися крики. Многі почали торкатися зо мною чарками. Я з усміхом прийняв сей зворот в мові бесідника, з усміхом

принімав і торкання та gratуляції гостей. Цілий сей вечір мені було так легко, так весело після важких, чорних днів, тижнів, місяців прожитих мною. Я знав, що на нинішній забаві не обійдеться без дружніх маніфестацій на мою честь яко новонаверненого неофіта, і що й мені самому прийдеться чимось крім вина «обілляти» своє неофітство. Та мене все те не страшило, не смутило. Я порвав усі нитки, що в'язали мене з минувшим, спалив кораблі, потоптав те, чому вперед поклонявся, а поклонившись тому, на що вперед плював. Нинішній пир мав бути немов запечатанням сеї зміни, ну, а звісно, що хто раз рішився сказати А, той мусить уже сказати й Б. А я твердо рішився сказати все аж до остаточної «нижиці», і ся рішучість додавала мені спокою, легкості духа і веселості.

— Що там нашій ідеї прийде з такого мізерного здобутка! — жартував я.

— Отже докажи, що ти не мізерний здобуток! — гукнув на мене бесідник з висоти стола. — Докажи, що ти не простий перебіжчик від одного прапору до другого, не простий фрайкур нашої ідеї, а свідомо свободний, свідомо безпрограмовий, що ти щиро і безповоротно навернувся на наш опортунізм!

Слова сі, висказані строго, вдарили мене мов батагом по лиці, хоч я від часу мого поступлення під прапор абсолютної свободи повинен уже був достаточо привикнути до таких ударів. Ну, стара привычка, стара нервова чуткість не дасться так швидко переробити, і я, в душі сам лютячись на себе, почув, що при таких категоричнім домаганню губи мої бліднуть, кров збігається до серця, а в очах починають скакати якісь жовтяві огники. Але се тривало лиш хвилию, по чім рішучо і, силуючись на веселий та свободний тон, я скрикнув:

Якого ж вам доказу треба? Говоріть, я готов.

Б

ПОХОРОН

I

У великій залі, залитій електричним світлом, що відбивалося в великих дзеркалах по стінах, стояв гамір, неначе в улію в часі роєння. Здовж цілої залі тягнувся довбезний стіл уставлений в формі підкови, застелений багатими скатертями, умаєний живими квітами і пишними макартівськими букетами і заставлений стравама. При столі бенкетувало вельми численне товариство — триста осіб. Се була сама еліта, сама сметанка, сама ієрархія суспільна. Коли б стеля була завалилася і придавила всіх бенкетуючих, то триста найзнаменитших родин в краю було б осиротіло, триста найвищих урядових і гонорових посад було б опорожнених, порвалося би чимало ниток у високій політиці і по дворах бодай

трьох європейських монархів відчуту би страту. Маєток отсих трьох сот осіб, разом узявши, дійде певно до пів міліарда, а впливи їх — семейні і політичні обхапують добру третину Європи.

І я сиджу між ними! Я, плебей і пролетарій, я чоловік без роду, без високого становища, без широких протекцій. І не тільки сиджу між ними, — а весь отсей збір для мене зібрався, весь отсей пишаний бенкет для мене справляється, всі оті сильні і могуті сього світа, оті горді, спокійні, величні в своїй рівнодушності — я знаю се — ще не перестали тремтіти і в глибині душі своєї чують, що їх панування висіло на волоску і не будь мене, не будь моєї помочі, мого плебейського впливу і моєї енергії, хто знає, що було би з ними сьогодні! Вони говорять між собою так спокійно про всякі банальні річі, так старанно вистерігаються говорити про те, що ще недавно заповнювало всю їх душу, дають собі вид, немов би не тільки смертельна тривога, але якенебудь живіше зворушення не було зовсім доступне їх душі, — та я знаю, що під сею блискучою ледовою шкаралущею криється зовсім щось не таке величне і не таке блискуче! Я читаю в їх очах, зазираю...

В

ПОХОРОН

І

То був великий бенкет.

Величезна зала залита світлом двадцяти електричних ламп. Величезний стіл в формі букви ш, за котрим засіло 500 учасників. Цілий легіон угальонованих лакеїв, прислуги в чорних фраках і білих рукавичках, що розносила їду, забирала порожні тарілки, двигала таци з поналиваними склянками і чарками. Хоча ніхто не говорив голосно й служба шмигала тихо і плавно мов тіні, в залі стояв шум, мов глухий рев гірського озера перед бурею, коли тільки від часу до часу могутий вітер схопиться споміж скал і вдарить крильми по воді, а вода сама від того удару довго ще хвилює і пиниться і б'ється о скали і глухо реве.

Ось роздано остатню страву. Під час їди заgrimіла музика в сусідній комнаті, та її акорди мусіли боротися не тільки з тапетованими стінами залі, але також з тим невгаваючим, елементарним шумом, який справляло тих 500¹ живих людей, що дихали, порушувалися, дзоркали ножами та вилками, перекидалися поодинокими словами, шептами, стишеними вибухами сміху в тій залі. І борючися з тим шумом, акорди, бачилось, улягали йому; він брав їх під ноги, придавлював їх і вони якось жалібно гуділи мов спід землі, немов їх живих покладено в могилу, а вони все ще рвуться з незакритого гробу. Бодай на мене ся музика робила таке вра-

¹ В рукоп. 600.

женне, дратувала мої нерви, будила в душі якийсь несмак, якесь лихе прочутте.

Та ось вечеря скінчилася, служба тихо, наскільки се було можливе, позабирала зі стола полумиски, ножі, вилки, сільниці і всю посуду, лишаючи тільки величезні стоси фруктів у срібних вазах, розставлених довжезним рядом посеред стола, розносячи малі хрусталеві тарілочки, золоті та срібні ножики для тереблення яблук, а натомість заставляючи весь стіл густими батареями чарок і двигачучи до залі коші з винами, від котрих віяло ледовим холодом. Князь Адам, голова бенкету, що засідав при столі на гоноровім, підвищенім місці, і одним позирком, без слів, без рухів виконував коменду над цілим отим легіоном добре витресуваної служби, потребував і тепер тільки моргнути, а за кілька минут відкорковано дві сотні бутельок, наповнено п'ят сот чарок. Елементарний шум у залі троха притих, десятки очей почали звертатися в той бік, де сидів князь.

Та ось князь, не рушаючися з місця і нічим не зраджуючи хоч би найменшого внутрішнього зворушення, простягнув праву руку і потиснув невеличкий золотий дзвінок, що стояв перед ним на знак його председательської власті в сьому бенкеті. Ціла хвиля гострих, проникливих тонів мов нагла артерійська криниця витрисла із сеї невеличкої блискуче-золотої півкулі. Тільки тепер замовкла музика в сусідній комнаті і утих шум в залі. Служба німо, мов довгий ряд каріатід, поставала здовж стіни або пощезала геть із залі; чути було, як під стелею трепалися вентиля в відпливі гарячого, спертого повітря. Всіх очі звернулися на князя, та, зрештою, ніхто не рушився з місця. Всі знали, що починаються тоасти, їх порядок був наперед уложений; сей та той був може цікавий на промову одного або другого бесідника, та всі вони були занадто аристократи, занадто добре виховані, щоби мали чимнебудь зраджувати свою цікавість.

II

Перший промовив князь Адам.

— Яко голова сього шановного збору, яко ініціатор і господар сеї нинішньої нашої учти, позвольте, панове, що поясню причини, які спонукали наш комітет до того, щоби її устроєнням, так сказати, увінчав усю свою дотеперішню діяльність, завершив ту велику, історичну працю, яку ви, панове, яку весь загал нашого народа, всі минувші і грядущі покоління вложили на нього в хвилі його вибору.

Князь говорив звичайним, конверсаційним тоном, силкуючися помпатичним членам сього довжезного і замотаного речення власне через простоту і рафіновану ноншальянсію вислову додати натуральності і правдивості. Та про те сей кручений і силуваний початок не зогрів нікого і трохи розчарував тих, що після смачної вечері вже заздалегідь розкошували, смакуючи ту риторичну учту, яка їх ждала при вині. Вони, знаючи ораторський талант князя

Адама, надіялися, що сей зараз спочатку своїми словами вхопить їх за серце і з кремення ситої апатії викреше рясні іскри ентузіазму.

Князь Адам, цідячи звільна слова, не переставав позирком своїх чорних очей ходити по залі. Здавалось, що він відгадував те розчарованне у одної часті зібраних, та не робив собі з того нічого. Він знав свою публіку. У нього, бачилось, був свій план, було переконання, що найліпший ефект прийде йому сам у руки, власне тоді, коли зовсім не буде за ним ганятися. І він говорив далі.

— Надіюсь, що нема нікого в нинішнім нашім зборі, хто би не відчував історичної важності сього моменту. Свідчить мені про се той поважний, в собі скуплений, святочний настрій, в яким вас усіх, без виєма, бачу, мої шановні панове. Та від відчування до повного, ясного розуміння всеї ваги і донеслості певного явища...

При читанні всіх трьох текстів відразу впадає в очі, що текст А з них найдавніший. Тут автор сам уладжує бенкет для своєї, як висловлюється, «нової кумпанії», при чому підкреслює займенник «мій» при «пир» і прикметник «нової» при «кумпанії», як і далі, говорячи про «нових товаришів», слово «нових». Щодо числа учасників бенкету на підставі тексту можна говорити тільки про десятки людей. На бенкеті наступила «тота хвиля, що буває верхом і вінцем усякої дружньої забави, а без котрої й забава не забава, а якась панщина». Один з найкращих нових товаришів підносить у тості оклик, щоб жила свобода, а пропадав аскетизм, тобто щоб жила «свобода від усього, що в'яже чоловіка», а пропадали всякі принципи, послідовність і моральні пута, а це промовець називає аскетизмом. Першим здобутком на шляху до повної перемоги учасників є господар, що приймає їх і гостить. Знаменні слова, які говорить господар про себе, а саме: «Цілий сей вечір мені було так легко, так весело після важких чорних днів, тижнів, місяців, прожитих мною. Я знав, що на нинішній забаві не обійдеться без дружніх маніфестацій на мою честь яко новонаверненого, неофіта, і що й мені самому прийдеться чимось крім вина «обілляти» своє неофітство. Та мене все те не страшило, не смутило. Я порвав усі нитки, що в'язали мене з минулим, спалив кораблі, потоптав те, чому вперед поклонявся, а поклонився тому, на що вперед плював». Бенкет мав стати припечатанням згаданої зміни в господаря. Коли він жартома назвав себе мізерним здобутком, учасники зажадали доказу, що він свідомо свободний, свідомо безпрограмовий, що він щиро навернувся на їх опортунізм, поступив під прапор їх абсолютної свободи. На жаль, текст А вривається на запитанні господаря, якого доказу потрібно учасникам, й на заяві готовості господаря дати такий доказ.

Цілком інший бенкет малюють тексти Б і В. Що текст Б старший від тексту В, доводить уже кількість учасників бенкету — 300, коли на початку тексту В їх — 500. Учасники бенкету в тексті Б «сама еліта, сама сметанка, сама ієрархія суспільна». Якщо

стеля завалилася б і придушила учасників, «триста найзнаменитіших родин в краю було б осиротіло, триста найвищих урядових і гоно-рових посад було б опорожнених, порвалось би чимало ниток у високій політиці і по дворах бодай трьох європейських монархів відчутю би страту». Очевидно, мова тут про польську аристокра-тію і з її впливами при дворах австрійського, російського й німе-цького імператорів. Між представниками польської аристократії сидить і автор, «плебей і пролетарій», «чоловік без роду, без висо-кого становища, без широких протекцій. Щобільше, саме для автора зібрались на бенкет «всі оті сильні і могучі сього світа, оті горді, спокійні, величні в своїй рівнодушності». Вони «не переста-ли тремтіти» й у глибині своєї душі чують, що «їх панування ви-сіло на волоску» й «не будь мене, — писав про себе автор, — не будь моєї помочі, мого плебейського впливу і моєї енергії, хто знає, що було би з ними сьогодні!».

Докладніше оповів Франко про бенкет у тексті В, де й наведе-не ймення провідника бенкету, тобто князь Адам, правдоподібно, князь Адам Сапега, голова польського крайового виборчого комітету для всієї Галичини.

II

Дальші сліди прозового оброблення теми не знайшлися. Її об-робив Франко в поемі «Похорон», відчитаній, «на весні 1898 р.» на літературних сходинах у Львові. Ряд таких літературних сходин улаштувала редакція «Літературно-Наукового Вістника». На кот-рих саме сходинах відчитав Франко свою поему «Похорон», не знати. В № 46 з 11 березня оповіщало «Діло» найближчі літературні схо-дини на 12 березня й зазначувало, що на попередніх сходинах між іншим «д-р Франко читав свою нову поему». З новинки 34 № «Діла» з 25 лютого виходить, що попередні сходини були 26 лютого, а ще перед тим уладжено подібні сходини вже двічі. У своїх згадках про Франка пригадав Михайло Мочульський, що «на отсих сходинах і Франко читав свою «Пому про білу сорочку» і брав дуже живу участь в обміні гадок на літературні теми». Таким чином нема даних ствердити, котру саме з двох своїх поем відчитав Франко на літературних сходинах 26 лютого 1898 р. Але в усякому разі коло того часу вона була готова.¹

¹ Цьому означенню часу написання «Похорону» може хтось протиставити дату, яку подав сам Франко в додатку до перекладу «Кам'яного гостя» Пушкіна, писаному 25 квітня 1914 р. Тут він писав ось що: «Основною темою Дон Жуанової легенди (духи померших хоронять живого чоловіка) я покору-стувався в своїй поемі «Похорон», написаній р. 1899». Очевидно, Франко поставив дату видання «Поем», щобільше, будучи хворим, приписував «Похороні» пророцьке значення, пишучи: «Ся моя поема має остільки пророцьке значення в мойому життї, що мені самому трапилося щось подібне в Ліпнику в Хорватії при кінці цвітня 1908 р.» (Ал. С. Пушкін. Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка, Львів, 1911, с. 204).

В поемі Франка «Похорон» повстанці почали завзятий бій на життя і смерть проти кривдників. Однак, в рішучій хвилині провідникові аристократії вдалося перетягти провідника плебеїв на свій бік і таким чином здобути перемогу. З приводу перемоги відбувається бенкет, а на ньому силлються промови, між ними й старого рубачи-генерала, який піддав думку призначити нагороду Миронові за те, що в останній хвилині пристав до них, видав сили та плани противників, словом, за те, що

на трупах тих, що вчора звав братами,
плебей здвигнув тріумф аристокрації.

Склавши подяку Миронові за роль спасителя, висловив генерал своє ставлення до нього от якими словами:

Ви демократ, плебей і, консеквентно,
робили те, що мусили, мій друже.
Ви підняли на нас народ розжертний, —
як ворога я поважав вас дуже.

Як зрадили свою ви рідну справу,
як перейшли до тих, що хоч приймають
услугу вашу, але вам чужії,
і рівним вас ніколи не признають, —

тоді для мене вмерли ви, мій пане,
сплили мов гук нестрійного акорду;
ми визискали вас, та нині маєм
для вас лишень обридженне й погорду.

Уважаючи Мирона «ворогом, зрадником і простаком», він кинув із усієї сили пугар об підлогу.

У відповідь на тост генерала «зрадник Мирон» протестує проти того, немов він був плебеєм, навпаки, він зроду був ворогом плебейства й бажав знівечити його в самій основі. Правда, він підняв селянський бунт і близька вже була його перемога, та він пізнав, що це була б «побіда мас, брутальних сил, плебейства і нетями», що при такій перемозі він не сповнить своєї місії, а тільки ворога посадить на троні. Він

бачив, як ті лицарі завзяті,
що йшли в вогонь, що бились як орли,
в душі своїй були і темні й підлі,
такі ж раби, як уперед були.

Він побачив, що для повної перемоги

якоїсь іскри треба,
щоб душі їх розжевить, запалить,
щоб вуголь їх в алмаз перетопився.

Тому він

зламав той знаряд непридалий,
спокусу дешевих побід відверг,
бо краща від плебейської побіди
для них була геройська смерть тепер.

«Зрадник Мирон» не погубив народної справи, бо фізичних сил мав народ безліч, «лиш ідеалу брак, високих змагань, віри», і це він дав йому. Усі, що погинули в останній січі, були б у спокійному часі

рабами, волами, що весь свій вік працювали б на свого противника, а

тепер вони погинули як герої
і мученицький прийняли вінець.
Їх смерть — життя розбудить у народі.
Се початок борні, а не кінець.

Тепер народ з них має жертви взір
і ненастанний до посвят підпал;
Їх смерть будучі роди переродить,
вщепить безсмертну силу — ідеал.

Грізне ставлення учасників бенкету до Мирона за те, що назвав їх перемогу гнилою, а їх самих перфумованими плебеями в фраку, паразитами з водянистим мізком і хитрощами гадюки, веліло Мироні тікати з бенкету. Вибігши на вулицю, він прилучився до похоронного походу й тут дізнався, що це ховають Мирона. Промовець над могилою підніс, що це ховають товариша в боротьбі за волю, войовника-провідника, сіяча кращої долі й будівничого, що ставив великий храм будучини. Умер нагло у саму північ, як ізжаний гострим серпом сніп, від рук зрадника,

і не кинжалом вбитий, не мечем,
а словом, що пихою злою диха.

Він захищав войовників, коли злі бурі били, його розум показував їм шлях у темі, а його приклад додавав їм сили у праці. При останньому прощанні цілують усі труп. Та коли до небіжчика підходить живий Мирон, у трупа з очей і уст тече кров. Зібраний народ признає його убійником і його живого кидають із трупом у могилу так, щоб убитий лежав на убійникові.

В епілозі признається поет, що його поему зродили важкі питання:

Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
наш люд, чи мов каліка та безнога

він в тім каліцтві житиме й усхне?
І чом відступників у нас так багато?
І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювать на власній ниві — стид,
але не стид у наймах у чужого?

І чом один на рідній ниві вид:
безладдя, зависть і пиха пуста
і служба ворогу, що з нас же й кпить?

Свій епілог закінчив поет, запевненням, що крім власних важких дум,

крім болю серця й сумніву й розпуки
усе в нім байка, рої мрій палих.

Отже битви, перемоги й люті муки, і кров і блиск, що тьмив очі автора, «і речі ті і духи ті і дуки — усе те — чари місячної ночі».

Уже з дописки Франка до його перекладу Пушкінового «Кам'яного гостя» відомо, що в своєму «Похороні» покористувався він основною темою дон Хуанової легенди, як духи померлих справляють похорон живій людині. Цю основну тему взяв Франко з легенди про дон Хуана де Марана. В оповіданні Проспера Меріме «Душі чистилища» (*Les âmes du purgatoire*) дон Хуан де Марана на годину перед запланованим викраденням черниці Тереси чує понуру й урочисту музику в ухах. Розпізнає спів, приписаний церквою при врочистості похорону. Незабаром з поперечної вулиці надходить похорон і наближається до нього. Попереду йдуть два довгі ряди покутників із запаленими свічками, далі прикрити чорним оксамитом труну несе кілька людей, убраних по-старосвітському, з білими бородами та шпагами при боці, а замикають похід два ряди покутників у жалобі, як ченці, із свічками. Похорон посувається поволі й поважно. Не чути відгомону кроків на тротуарі. Велике число покутників і величність похорону викликають цікавість у дон Хуана. Коли процесія почала входити до сусіднього костюлу, дон Хуан придержує за рукав одну з постатей, що несли свічки, й питається ввічливо, кого саме ховають. Дістає відповідь, що ховають брата; дон Хуана де Марана. Волосся стає йому дубом, але через хвилину він заспокоївся; думаючи, що перечув або що сталася помилка, входить з похороном до костюлу і під час похоронної відправи запитує іншу постать, кого ховають. Знову діставши ту саму відповідь, як і за першим разом, він починає втрачати відвагу. Тепер він питає попа, за кого моляться зібрані й хто вони: дістає відповідь, що це душі чистилища моляться за душу дон Хуана де Марана, бо вона знаходиться в стані смертного гріха. В тій хвилині вибиває на вежі година, на яку було призначено викрадення Тереси. Голос із темного кутка костюлу кричить, що надійшла пора, й питається, чи дон Хуан їхній. У тій самій хвилині підіймається споза нього величезний вуж, що немов готується кинути його в труну. Переляканий дон Хуан із криком падає непритомний на тротуар і в такому стані знаходять його гвардисти.

Нема покищо даних ствердити з повною певністю, що Франко знав новелу Меріме «Душі чистилища», але є доказ, що він цікавився ним. Між книгами, які подарував Франко ще за свого життя до Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, знайшлося і лийпцігське видання вибору новел Меріме у перекладі Адольфа Лявна. Тому з усякою правдоподібністю можна припустити, що Франкові була відома новела Меріме, хоч би з третього тому дванадцятитомного штутгартського видання І. Шайбле «*Das Kloster*», що вже в початках Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка знайшлося в ній, може й наслідком зацікавлення Франка тим виданням. А втім, Франко читав по-французькому й перекладав з фрунцузської мови.

Як цікавила Франка «стара середньовікова легенда про грішника, що бачить у сні свій власний похорон», видно з того, що він,

обговорюючи новелу Конрада Фердинанда Маера «Постріл з амвона» (Der Schuss von der Kanzel), наводить у перекладі оповідання генерала Вертмільлера про свій нічний сон. У ньому згадана легенда «обернена з іншого боку і вжита як ілюстрація того морального роздвоєння, що було трагічним моментом у житті Єнача», двійника якого саме побачив у сні генерал Вертмільлер.¹

В загальних словах заговорив сам Франко про джерело своєї поеми «Похорон» у короткій передмові до неї в таких словах: «Легенда про великого грішника, що навертається на праведний шлях візією свого власного похорону, стрічається часто в життях святих та прищипилася в Іспанії до оповідань про грішне життя дон Хуана де Теноріо. Може закинуть мені, що я позбавив цю легенду аскетично-релігійних мотивів і переніс її на чисто світський ґрунт, — але й се в значній мірі зроблено вже в оповіданні про дон Хуана. На сій старій основі я спробував виткати нові взірці. Наш час великих класових і національних антагонізмів має значно відмінне поняття про великого грішника ніж час Філіпа II і Торквемади. В тім однім пункті я дозволив собі троха змодернізувати стару легенду, лишаючи зрештою її основу незмінену з усіма її алегоріями і символами». А в передмові до всієї збірки «Поеми», пояснюючи пайку своєї власної праці в поодиноких творах, які ввійшли до збірки, Франко зазначив, що «дещо більше» своєї праці ніж в інших поемах збірки дав саме в «Похороні». З приводу слів Франка про джерело його поеми треба хіба сказати, що стала ним не легенда про дон Хуана де Теноріо, а значно відмінна від неї легенда про дон Хуана де Марана. Поза основною трансформацією й модернізацією легенди про дон Хуана де Марана в «Похороні» Франка відбилось тут ще дещо з мотивів світової літератури, напр., з очей і уст трупа починає текти кров при наближенні Мирона, як у Шекспіровому «Ричарді III» при його вході виступає кров із ран Генріха VI, але ціль моєї замітки використати для поеми «Похорон» ті натяки, які дав Франко в своїх трьох рукописних прозових уривках «Похорону».

Не може бути двох думок, що одна й та сама тема лягла в основу прозових уривків і закінченої поеми «Похорон».

Всі згадані твори є поетичним відгуком переживань Франка з приводу подій середини 90 рр. XIX ст., особливо 1897 р., в українському житті.

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 31904

¹ Зараз по виході «Поем» Франка вказували на інше джерело «Похорону». Чернівецька «Буковина» в 51 № з 12 травня 1899 р. знайшла «найбільше оригінального з прятюх «Поем» у «Похороні», бо «зміст тут зовсім сучасний і близький нам», та відкривала, що «написана ця поема під впливом польських поем Жигмонта Красінського «Небеска комедія» і «Недоконьчони поемат», хоч може сам автор не відчував свідомо того впливу. «Однак, такі паралелі, як та, що Орціо бачить убійника батька в підземних льохах у першій поемі, або сон у «Недоконьчоним поемаці» — дуже далекі від подібних мотивів у «Похороні» Франка.

31.904

Ф $\frac{\overline{\text{VI}}}{\text{B-645}}$

М. Возняк

До джерел
Франкового
„Похорону“